

Снежана Ферјанчић
Филозофски факултет
Универзитет у Београду

РЕГРУТАЦИЈА ПОДУНАВСКИХ ЛЕГИЈА: *II ADIUTRIX*

АПСТРАКТ: Овај рад је замишљен као шести у низу чланака посвећених регрутацији подунавских легија у доба принципата. Легија *II Adiutrix* је од времена Домицијанових ратова против Дачана била стационирана у Панонији. Епиграфски извори указују на разлику у њеном саставу између првих деценија боравка на средњедунавском лимесу и каснијег периода. У легији *II Adiutrix* су пре Трајанових ратова против Дачана и Парћана најбројнији регрути из северних региона Италије, а посведочени су и војници из провинција, како оних у суседству Паноније, тако и других. Када је реч о II и III веку, епиграфски споменици указују да су главни извор регрута биле Горња и Доња Панонија. Легија *II Adiutrix* је попуњавана у насељима крај легијских логора и ауксилијарних утврђења на лимесу, али и у градовима и областима у унутрашњости панонских провинција. Судећи према ономастичком материјалу, у II и III веку релативно су бројни били и војници трачког порекла.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: легија *II Adiutrix*, регрутација, Горња Панонија, Доња Панонија, Аквинкум.

Легија *II Adiutrix* основана је 69. године, а њено језгро чинили су морнари Равенске флоте који су, на подстицај Луцилија Баса, у грађанском рату против Вителија прешли на Веспасијанову страну. После учешћа у сузбијању побуне Батаваца (70/71. године), била је стационирана у Британији. Одатле је 86. године прекомандована на дунавски лимес, у Панонију. Њен прелазак треба повезати са Домицијановим припремама за рат против Децебала. Легија *II Adiutrix* је у Панонији, у логору Аквинкум, остала до првих година Трајанове владе. Пошто је учествовала у другом походу против Децебала (105–106. године), кратко време је чинила део гарнизона новоосноване

провинције Дакије. Потом је 113. године упућена у рат против Парћана, а учествовала је и у борбама против побуњених Јевреја. На дунавски лимес, у Аквинкум, вратила се 118. године.¹

САСТАВ ЛЕГИЈЕ II ADIUTRIX КРАЈЕМ I ВЕКА И У ПРВИМ ДЕЦЕНИЈАМА II ВЕКА (ДО 118. ГОДИНЕ)

Епиграфски споменици из Паноније и других провинција Римског царства указују на разлике у саставу легије II *Adiutrix* у време пре Трајанових похода против Дачана, односно Парћана, и у потоњем периоду. У нашој јединици су током првих деценија њеног боравка у Панонији посведочени војници из северне Италије и западних провинција. Најбројнији међу Италицима су регрути из Транспадане: тројица из Верцела (*L. Valerius Crescens: TitAq 727; M. Valerius Marcellus: TitAq 730; M. Attius Nigrinus: CILVI 37283*), по један из градова Комум (*C. Castricius Victor: TitAq 588*) и *Augusta Taurinorum* (*P. Tarutenius Proculus: TitAq 707*).² Тројица војника су регрутована у Венецији и Хистрији. Као *origo* Гаја Валерија Мацера наведена је Верона (*TitAq 729*). Луције Гаилоније Јустин био је из Аквилеје. У овом граду је откривен надгробни споменик подигнут нашем војнику, његовом брату и оцу (*CIL V 915*). Трећи регрут из Венеције и Хистрије био је ветеран Гај Валерије Секундо. Он је био уновачен у Емони, која је у административном смислу припадала поменутом региону у Италији, а не Панонији (*TitAq 984*).³ Италицима припада и Гај Корнелије Вер из Дертоне у Лигурији (*CBFIR 300*).

Када је реч о војницима из провинција, најбројнији су они из Норика. Двојица су уновачена у Клаудијевим муниципијумима: Луције Бедуције⁴ у Вирунуму (*TitAq 578*), а Тит Платије Памфил у

¹ За време и начин настанка легије вид.: Ritterling, *RE XII 1438–1439*, s. v. *legio*; B. Lőrincz, *Legio II Adiutrix*, у: Y. Le Bohec (ed.), *Légions de Rome sous le Haut-Empire. Actes du Congrès de Lyon (17–19 septembre 1998)*, Lyon 2000, 160. За рану историју легије види: Lőrincz, *op. cit.*, 160–164.

² У Прокуловом натпису стоји да је био *evocatus*, што значи да је каријеру започео у преторијанској гарди или градским кохортама у Риму. После 16 година службе није отпуштен из војске, већ је прекомандован у легију II *Adiutrix* (о евокатима вид.: M. Dugry, *Les cohortes prétoriennes*, Paris 1938, 118–126; E. Birley, *Evocati Aug.: A Review*, *ZPE* 43, 1981, 25–29). A. von Domaszewski, *Die Rangordnung des römischen Heeres* (Einl., Bericht. Nachtr. von B. Dobson), Köln–Graz 1967², 77 сматра да је био задужен за обучавање легионара, како би по борбеној спремности били изједначени са преторијанцима.

³ M. Šašel Kos, *Emona was in Italy not in Pannonia*, у: M. Šašel Kos, P. Scherrer (ed.), *The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia. Pannonia I / Die Autonome Städte in Noricum und Pannonia. Pannonia I*, Ljubljana 2003, 11–19.

⁴ Његов когномен је у другом реду натписа уклесан у скраћеном облику *Secund( )*. У обзир долазе имена *Secundanus*, *Secundianus*, *Secundinianus*, *Secundinus* и *Secundus* (I. Kajanto, *The Latin Cognomina*, Helsinki 1965, 292; H. Solin, O. Salomies, *Repertorium*

Целеји (*TitAq* 682).⁵ Памфилов епитаф пружа додатне индикације о његовој породици и пореклу. У шестом реду стоји израз *natione Noricus*. Поставља се питање да ли се он односи на етничку припадност или провинцију.⁶ Уколико прихватимо прву могућност, један од Платијевих родитеља могао би припадати домаћем становништву Норика. Грчко име *Pamphilus*,⁷ које Платије носи као когномен, наводи нас на претпоставку да би други родитељ могао бити пореклом из неке од хеленофоних провинција Римског царства. Треба узети у обзир и могућност да је био ослобођеник, јер је име *Pamphilus* било релативно често међу некадашњим робовима.⁸ Још два војника легије *II Adiutrix* уновачена су у Норик, на територији Веспасијановог муниципијума Солве.⁹ Надгробни споменик двадесетшестогодишњег Календина, Целатовог сина, био је узидан у јужни зид цркве у Гајсталу (*RIS* 295). Нема сумње да потиче из непосредне околине места налаза, које је лежало на западу агера Солве.¹⁰ Иако је Календинова именска формула, састављена од личног имена и патронимика у генитиву – *Kalendinus Celati f(i)lius* – карактеристична за перегрине, он је морао бити римски грађанин јер је служио у легији. Треба истаћи да је припадао домаћем становништву Норика. Име *Kalendinus/Calendinus* сврстава се у источнонорички ономастикон.¹¹ На припадност епихорском становништву указује и очево келтско име *Celatus*.¹² Ветеран легије *II Adiutrix* по имену Гај Фирминије Примус био је регрутован на територији Солве и вратио се у завичај после часног отпуста. Надгробни споменик, који је њему и његовој жени Кунерти, те својој жени Сеји Литугени подигао син Гај

nominum gentilium et cognominum Latinorum, Hildesheim – Zürich – New York 1994, 399; *OPEL* IV 57–61).

⁵ За статус Вирунума и Целеје вид.: G. Alföldy, *Noricum*, London–Boston 1974, 81–82.

⁶ Уп. T. Grüll, *Origo as identity factor in Roman epitaphs*, у: G. Csupcea, R. Varga (ed.), *Social Interactions and Status Markers in the Roman World*, Oxford 2018, 139–150.

⁷ W. Pape, G. E. Benseler, *Wörterbuch der griechischen Eigennamen*, Braunschweig 1911³, 1117; <http://clas-igpn2.classics.ox.ac.uk/name/Πάμφιλος> (приступљено 28. септембра 2020).

⁸ G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969, 258; H. Solin, *Die griechischen Personennamen in Rom. Ein Namenbuch*, Berlin – New York 1982, 128–132; B. Saria, *Usoda rimskoga vojaka iz Celeje*, *Časopis za zgodovino in narodopisje* 30, 1935, 66–67, сматрао је да је Тит Платије Памфил рођен у породици која се у Норик доселила из Грчке.

⁹ За статус Солве вид.: Alföldy, *Noricum* (n. 5), 82.

¹⁰ За околности налаза и припадност Гајстала територији Солве вид.: E. Weber, *RIS* p. 350 и 352 ad no. 295. Надгробни споменик је подигнут за још четири особе (троје носе лично име и патронимик у генитиву: *Boius Boniati*, *Maxima Deivonis* и *Comatus Boi*, док *Rustia Tertulla* има двочлану именску формулу, састављену од гентилног имена и когномена), чије везе са војником није могуће разјаснити.

¹¹ J. Šašel, *Ein ostnordischer Personennamen*: *Kalandinus*, *Opera selecta*, Ljubljana 1992, 143–145.

¹² Alföldy, *PND* (n. 8), 173; X. Delamarre, *Nomina Celtica antiqua selecta inscriptionum (Noms de personnes celtiques dans l'épigraphie classique)*, Paris 2007, 62.

Фирминије Кастриције, нађен је у Брајтенхилму, у близини Граца (*RIS* 61). Територија Солве се на северу протезала долином Муре и обухватала је место налаза поменутог споменика.¹³ Судећи према когномену *Castricius*, изведеном од речи *castra*, Примусов син је био рођен док је наш ветеран био у активној служби у Аквинкуму.¹⁴ Треба напоменути и да је био едил у Солви.

У легији *II Adiutrix* током првих деценија њеног боравка у Панонији срећемо и војнике из западних провинција Римског царства. Тројица су у Аквинкум дошла из Тараконске Хиспаније. Ветеран Луције Аурелије Секвент био је из Цезараугусте, Августове ветеранске колоније, основане између 27. и 12. године пре н. е. (*TitAq* 1009).¹⁵ Други ветеран, по имену Квинт Кумелије Целер, и његов син Квинт Кумелије Руфин, били су из града *Bracara Augusta*, који је статус муниципијума са латинским правом (*municipium iuris Latini*) стекао под Флавијевцима (*CIL* II 2639).¹⁶ Ваља напоменути да је Целер, који је поживео седамдесет пет година, службу започео док је легија *II Adiutrix* била у Британији, а окончао ју је у Панонији. Исти је случај и са некадашњим коњаником који је после часног отпуста остао на месту службе, настанивши се у Аквинкуму. Иако његово име није сачувано, знамо да је регрутован у Германији, у Клаудијевој ветеранској колонији *Ara Agrippinensium*, основаној 50. године (*TitAq* 759).¹⁷ Марко Егнације Морик је у Аквинкум дошао из Лугдунума у Галији (*TitAq* 610). Ову колонију основао је 43. године пре н. е. Марко Мунације Планк, проконзул Трансалпинске Галије.¹⁸ Изгледа да је Егнације припадао редовима епихорског становништва Галије. На то указује келтски когномен *Moricus*, који значи „морнар”.¹⁹

У Аквинкуму су током првих деценија II века служила двојица легионара из северне Африке. Луције Цецилије Вер био је рођен у

---

¹³ За место налаза споменика вид.: М. Holzner, E. Weber, *Annona epigraphica Austriaca* 2007, *Tyche* 23, 2008, 196, no. 46. За територију Солве вид.: Alföldy, *Noricum* (n. 5), 99.

¹⁴ Уп. Weber, *RIS*, p. 118 ad no. 61.

¹⁵ H. Galsterer, *Untersuchungen zum römischen Städtewesen auf der Iberischen Halbinsel*, Berlin 1971, 27.

¹⁶ J. Andreu Pintado, *Latinización y municipalización en el Alto Imperio: nuevas perspectivas para el estudio de la “Hispania” de los Flavios*, y: F. Beltrán Lloris (ed.), *Antiqua Iuniora. En torno al Mediterráneo en la Antigüedad*, Zaragoza 2004, 189–210; R. Morais, *De Novo sobre a Municipalidade de Bracara Augusta no Período Flávio*, *Conimbriga* 45, 2006, 125–137.

¹⁷ B. Galsterer-Kroll, *Untersuchungen zu den Beinamen der Städte des Imperium Romanum*, *Epigraphische Studien* 9, 1972, 72; M. Carroll, *Romans, Celts and Germans. The German Provinces of Rome*, Stroud 2005, 123.

¹⁸ За датум оснивања вид.: B. Galsterer-Kroll, *Epigraphische Studien* 9, 1972, 63; A. Pelletier, *Lugdunum. Lyon*, Lyon 1999, 14–15. За Планков статус вид.: T. R. S. Broughton, *Magistrates of the Roman Republic II: 99 B.C.–31 B.C.*, New York 1952, 347–348.

¹⁹ Delamarre, *Nomina Celtica* (n. 12), 136; idem, *Dictionnaire de la langue gauloise. Une approche linguistique du vieux-celtique continental*, Paris 2003, 229.

Веспасијановој колонији Амедари у Проконзуларној Африци (*TitAq* 583).²⁰ *Origo* ветерана Фирма, чији когномен није сачуван, уклесан је у другом реду његовог епитафа као *TVB* (*AE* 1993, 1783). Фирмов завичај треба тражити у северноафричким провинцијама, прецизније у Цезарејској Мауретанији, јер је почивао у Цезареји. Једини римски град у тој провинцији, чији назив почиње на *Tub-*, јесте Августова ветеранска колонија Тубусукту.²¹ У модерној историографији се претпоставља да су Вер и Фирмо првобитни регрути легије *III Augusta*, која је од Августове владе била стационирана у северној Африци. У легију *II Adiutrix* су прекомандовани из вексилације која је учествовала у Трајановим дачким ратовима.²² Присуство двојице војника из северноафричких провинција у Аквинкуму могло би се објаснити и другачије. Фирмов надгробни натпис прецизно је датован. Уз имена конзула из 169. године наведена је и 130. година мауретанске провинцијске ере.²³ Фирмо је умро у осамдесетој години, што значи да је рођен 89. године. Ако је у војну службу ступио у доби између осамнаест и двадесет година, као што је било уобичајено,²⁴ уновачен је између 107. и 109. године. Легија *II Adiutrix* је у Трајановим дачким ратовима могла претрпети значајне губитке који су надокнађени ванредном регрутацијом. Требало ју је додатно оснажити за предстојеће борбе са Парћанима. Стога не треба одбацивати ни могућност да су Вер и Фирмо у Аквинкум доспели директном регрутацијом, а не тако што су пребачени из вексилације легије *III Augusta*.

У легији *II Adiutrix* је током првих деценија њеног боравка у Панонији, поред војника из Италије и западних провинција, посведочен и један оружар (*armorum custos*) из Далмације. Реч је о Марку Бебидију или Бебилију, чији когномен није сачуван. Из његовог прилично оштећеног епитафа сазнајемо да је регрутован у Еквуму у Далмацији (*TitAq* 577). Иако се оснивање ове ветеранске колоније приписује Клаудију, у обзир треба узети и Нерона.²⁵ Надгробни

---

²⁰ За статус Амедаре вид.: J.-M. Lassère, *Ubique Populus. Peuplement et mouvements de population dans l'Afrique romaine de la chute de Carthage à la fin de la dynastie des Sévères* (146 av. J.-C. – 235 ap. J.-C.), Paris 1977, 248.

²¹ Lassère, *Ubique populus* (n. 20), 60–61, 222. G. Di Vita Evrard, L'ère de Maurétanie: une nouvelle attestation, *Africa Romana* 10, 1994, 1063–1064 такође сматра да је Фирмо из колоније Тубусукту.

²² J. C. Mann, *Legionary Recruitment and Veteran Settlement during the Principate*, London 1983, 13–14; Di Vita Evrard, *Africa Romana* 10, 1994, 1068–1070. О претпостављеном учешћу легије *III Augusta* у Трајановим дачким ратовима вид.: Y. Le Bohec, *La Troisième légion Auguste*, Paris 1989, 375.

²³ Di Vita Evrard, *Africa Romana* 10, 1994, 1065–1066.

²⁴ Y. Le Bohec, *L'armée romaine sous le Haut-Empire*, Paris 1990, 76.

²⁵ С. Ферјанчић, *Насељавање легијских вештерана у балканским провинцијама (I–III век н. е.)*, Београд 2001, 56–59.

споменик Марка Бебидија/Бебилија подигао је његов наследник, и сам ветеран легије *II Adiutrix*. Од његовог имена сачуван је само илирски номен *Dasimius*.²⁶

Занимљиво је да је током првих деценија II века у *II Adiutrix* посведочен само један војник из Паноније. Надгробна стела ветерана Гаја Атилија Витала датована је у трећу деценију II века (*TitAq* 532). С обзиром на то да је поживео 60 година, претпостављамо да је његова активна служба обухватила отприлике последње две деценије I века и прве две деценије II века. Гај Атилије Витал био је регрутован у Сирмијуму, колонији чије се оснивање у модерној историографији приписује Веспасијану²⁷ или Домицијану.²⁸ Треба напоменути да је у Атилијевој именованој формули, уместо трибе *Quirina*, којој су припадали грађани Сирмијума,²⁹ наведена псеудотриба *Flavia*. Она је већ више пута посведочена у епиграфском материјалу који се односи на флавијевску колонију.³⁰

САСТАВ ЛЕГИЈЕ *II ADIUTRIX* КРАЈЕМ I ВЕКА И У ПРВИМ ДЕЦЕНИЈАМА II ВЕКА (ДО 118. ГОДИНЕ)

Italia		
<i>Transpadana</i>	<i>Vercellae</i>	<i>TitAq</i> 730 (Будимпешта / Budapest) Крај I века.
		<i>TitAq</i> 727 (Будимпешта / Budapest) Крај I или почетак II века.
		<i>CIL VI 37283</i> (Рим / Roma) Крај I или почетак II века: Mann, <i>Recruitment and Settlement</i> , 119, Tab. 17. 2.
	<i>Comum</i>	<i>TitAq</i> 588 (Будимпешта / Budapest) Последња деценија I века
	<i>Augusta Taurinorum</i>	<i>TitAq</i> 707 (Будимпешта / Budapest) Прве деценије II века.

²⁶ A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrer*, Wien 1957, 112; Alföldy, *PND* (n. 8), 81. G. Alföldy, Zu neuen Inschriften aus Aquincum, *Epigraphische Studien* 4, 1967, p. 53, ad no. 1 сматра да је и Дасимије био из Далмације.

²⁷ A. Mócsy, *Pannonia and Upper Moesia: A History of the Middle Danube Provinces of the Roman Empire*, London–Boston 1974, 112–113; L. Mrozewicz, Flavische Städtegründungen auf dem Balkan, у: G. von Bülow (ed.), *Kontaktzone Balkan. Beiträge des internationalen Kolloquiums „Die Donau-Balkan-Regionals Kontaktzone zwischen Ost-West und Nord-Süd“ vom 16.–18. Mai 2012 in Frankfurt a. M.*, Bonn 2015, 152–153.

²⁸ G. Alföldy, Die Truppenverteilung der Donaulegionen am Ende des I. Jahrhunderts, *AArchH* 11, 1959, 122; M. Mirković, *Sirmium. Its History from the First Century AD to 582 AD*, Novi Sad 2017, 27–28.

²⁹ J. W. Kubitschek, *Imperium Romanum tributim discriptum*, Vindobonae 1889, 229; Mirković, *Sirmium* (n. 28), 29.

³⁰ G. Forni, *Le tribù romane III, 1: Le pseudo-tribù*, Roma 1985, A no. 30–37, 197–200.

<i>Venetia et Histria</i>	<i>Aquileia</i>	CIL V 915 (Аквилеја / Aquileia) Крај I или почетак II века: Mann, <i>Recruitment and Settlement</i> , 119, Tab. 17. 2.
	<i>Emona</i>	TitAq 984 (Вац / Vác) Прва половина II века.
	<i>Verona</i>	TitAq 729 (Будимпешта / Budapest) Почетак II века.
<i>Liguria</i>	Dertona	CBFIR 300 (Птуј / Ptuj) Друга деценија II века.

Noricum		
<i>Celeia</i>		TitAq 682 (Будимпешта / Budapest) Друга деценија II века, око 117. године.
<i>Virunum</i>		TitAq 578 (Будимпешта / Budapest) Почетак II века.
<i>Solva</i> , територија		RIS 295 (Гајстал / Geisthal) Почетак II века.
		RIS 61 (Брајтенхилм / Breitenhilm) Почетак II века.

Hispania Tarraconensis		
<i>Braçara Augusta</i>		CIL II 2639 (Асторга / Astorga) [2 легионара] 100–130. године: P. Le Roux, <i>L'armée romaine et l'organisation des provinces ibériques d'Auguste à l'invasion de 409</i> , Paris 1982, p. 219ad no. 166 (<i>non vidi</i>).
<i>Caesaraugusta</i>		TitAq 1009 (Најтетењ / Nagytétény) Крај I или почетак II века.

Germania		
<i>Ara Agrippinensium</i>		TitAq 759 (Будимпешта / Budapest) Крај I или почетак II века.

Gallia Lugdunensis		
<i>Lugdunum</i>		TitAq 610 (Будимпешта / Budapest) Почетак II века.

Africa Proconsularis		
<i>Ammaedara</i>		TitAq 583 (Будимпешта / Budapest) Прве деценије II века.

Mauretania Caesariensis		
<i>Tubusuctu</i>		AE 1993, 1783 (Шершел / Cherchell) 169. године.

Dalmatia		
<i>Aequum</i>		TitAq 577 (Будимпешта / Budapest) Око 110–120. године: Alföldy, <i>ES</i> 4, 1967, 52, no. 1.

Pannonia	
Sirmium	<i>TitAq 532</i> (Будимпешта / Budapest) Трећа деценија II века.

РЕГРУТАЦИЈА ЛЕГИЈЕ *II ADIUTRIX* У II И III ВЕКУ

Судећи према расположивим епиграфским изворима, састав легије *II Adiutrix* у II и III веку знатно се изменио у односу на прве деценије њеног боравка у Панонији, када су у нашој јединици махом посведочени Италици и војници из западних провинција Римског царства. У II веку, почевши од Хадријанове владе, и током III века најбројнији су регрути из Паноније. Регрутација је вршена у насељима код Аквинкума и кастела дуж дунавског лимеса, али и у унутрашњости панонских провинција. Међу легионарима из Аквинкума прво треба поменути лекара Тиберија Марција Кастренса (*TitAq 31*). Когномен *Castrensis* изведен је од речи *castra* и означава особу рођену у војном логору. Стога је наш *medicus* могао бити рођен у канабама Аквинкума. За преостале војнике из Аквинкума није могуће утврдити да ли су уновачени у канабама или цивилном насељу које је под Хадријаном добило статус муниципијума, а под Септимијем Севером статус колоније.³¹ Марко Аурелије Клеменс је у легију *II Adiutrix* ступио између 183. и 185. године, док је Доњом Панонијом управљао Публије Корнелије Феликс Плотијан (*TitAq 571*).³² Његова каријера довела га је до чина центуриона у легији *VI Ferrata*, која је била стационирана у Капаркотни, у провинцији Сирији Палестини.³³ Клеменс се у једном тренутку вратио у завичај, у Аквинкум, да подигне надгробни споменик својим родитељима и тројици браће. Један од њих је такође служио у римској војсци. Марко Аурелије Тицијан био је војник кохорте *I Asturum*. Остаје нејасно да ли је реч о јединици која је била стационирана у Норику или Горњој Германији.³⁴ Треба напоменути и да су Клеменс и његова браћа припадали другој генерацији римских грађана. Њихови родитељи, Марко Аурелије Тит и Аурелија Матерна, добили су грађанска права од Марка Аурелија. На то сасвим јасно указују преномен и гентилно име њиховог оца, као и податак да је Клеменс, како смо навели, регрутован између 183. и 185. године. Из неког од насеља код логора

³¹ Mócsy, *Pannonia and Upper Moesia* (n. 27), 139–142, 218.

³² A. Dobó, *Die Verwaltung der römischen Provinz Pannonien von Augustus bis Diocletianus*, Amsterdam 1968, 69, no. 49; J. Fitz, *Die Verwaltung Pannoniens in der Römerzeit II*, Budapest 1993, 536, ad no. 319.

³³ Ritterling, *RE XII*, 1591–1592; H. M. Cotton, *The Legio VI Ferrata*, у: *Légions de Rome* (n. 1), 351–354.

³⁴ *TitAq II* p. 65 ad no. 571.

Аквинкума била су и двојица војника легије *II Adiutrix* којима су надгробне споменике подигли њихови очеви, ветерани исте јединице. То су осамнаестогодишњи Марко Аурелије Мелит (*TitAq* 539) и тридесетдвогодишњи Луције Касије Пуденс (*TitAq* 990).³⁵

Породице неколицине војника легије *II Adiutrix* живеле су, изгледа, у северним деловима територије Аквинкума. Њихови надгробни споменици потичу са локалитета Ирем, Пилишверешвар и Пилишсанто.³⁶ Надгробна стела конзуларског бенефицијара Елија Сабинијана, његове ћерке Елије Сабиниле и оца Елија Сабина нађена је у позном гробу крај пута између Ирема и Будакаласа. Подигао ју је ослобођеник Елије Донат својим патронима (*RIU* 1307). Једна бројна војничка породица посведочена је и на фрагменту надгробног споменика из Пилишверешвара. За живота га је подигао Аурелије Респекто, ветеран легије *II Adiutrix*, за своју жену и децу, као и за своју мајку Септимију Квинту, њеног другог мужа Септимија Јануарија и своју полубраћу Септимија Мартина и Септимија Дубитата, војнике легије *II Adiutrix*, и Септимија Квинтијана (*RIU* 1305). Из текста је сасвим јасно да су Респектова жена и деца били живи, док су сви Септимији, изузев Квинтијана, били покојни. Иза њихових имена стоји реч *quondam*, која означава покојнике.³⁷

Двојица војника, чији су надгробни споменици нађени у Пилишсанту, могла су припадати домаћем становништву Паноније, тј. Ерависцима. Територија овог племена је узводно од Аквинкума сезала до велике окуке Дунава источно од данашњег Естергома (*Esztergom*).³⁸ Надгробни споменик Канија Отиорикса био је узидан у зид једне приватне куће у Пилишсанту (*RIU* 944). Ономастика Ерависка била је, судећи према епиграфском материјалу, претежно келтска,³⁹ а Каније је носио келтски когномен *Otiorix*.⁴⁰ То нас наводи на закључак да је припадао Ерависцима. Исто се, али са много мање сигурности, може претпоставити и у случају Септимија Дасија. Његову надгробну стелу подигли су наследници: мајка Елија Сура и Аурелије Север, *immunis* легије *II Adiutrix* (*RIU* 946). Илирски когномен *Dassius* указује да је покојни легионар можда припадао

³⁵ Пуденсов надгробни споменик је био у збирци кардинала Мигаџија у Вацу (*Vác*), али се претпоставља да је донет из Аквинкума: *TitAq* II p. 339 ad no. 990.

³⁶ За припадност ових локалитета територији Аквинкума вид.: A. Mócsy, *Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen*, Budapest 1959, 55.

³⁷ G. Alföldy, *Epigraphica Pannonica I. Inschriften aus der näheren Umgebung von Aquincum*, *ZPE* 140, 2002, 267.

³⁸ Д. Грбић, *Племенске заједнице у Илирику. Предурбане административне структуре у римским провинцијама између Јаграна и Дунава (I–III век)*, Београд 2014, 235.

³⁹ Mócsy, *Bevölkerung* (n. 36), 59; idem, *RE Suppl.* XI 133, s. v. *Pannonia*.

⁴⁰ Delamarre, *Nomina Celtica* (n. 12), 146. Суфикс *-rix*, што значи „краљ”, саставни је део бројних келтских имена (idem, *Dictionnaire* (n. 19), 260–261).

Ерависцима. У њиховој ономастици било је извесних илирских примеса.⁴¹

Регрутација за легију *II Adiutrix* вршена је и у насељима крај кастела на дунавском лимесу. Породица сигнифера Елија Прокула живела је у насељу поред утврђења *Ulcisia Castra*, узводно од Аквинкума. Надгробни споменик нашем војнику, његовој жени Јулији Оптати и сину Елију Прокулу подигли су родитељи. Њихова имена нису позната: од очевог је сачувано само последње слово когномена – S, а од мајчиног гентилно име *Aelia* и прво слово когномена – M. Треба напоменути да је отац био ветеран легије *II Adiutrix* (RIU 885).

Породице тројице војника живеле су у насељу поред кастела Кампоне, низводно од Аквинкума. Гај Јулије Пробијан је, заједно са браћом чија имена нису наведена, подигао надгробни споменик своме оцу Марку Јулију Пробу, брату Гају Јулију Хонорату и мајци Елији Декорати (*TitAq* 1010/1). Марко Јулије Проб је био ветеран легије *II Adiutrix*, док је Гај Јулије Хонорат служио у кохорти *milliaria Numidarum*. Ова јединица је вероватно била стационирана у утврђењу код Албертфалве (*Albertfalva*), између Кампоне и Аквинкума.⁴² Двадесетједногодишњи Аурелије Кресцентин је такође потекао из војничке породице. Његов отац Аурелије Јулије завршио је службу као декурион але чији је назив наведен као *I Thracum* (*TitAq* 1019). Нема сумње да се ради о али *I Thracum veterana sagittaria*, која је од 138. године била стационирана у Кампони.⁴³ Кресцентинова браћа су се такође определила за војнички позив. Обојица су били чланови преторијанске гарде, с тим што је Аурелије Цезијан био ветеран. Службу је окончао у десетој преторијанској кохорти. Други брат, од чијег је когномена у дативу сачуван само завршетак *-sio*, био је *exercitator equitum praetorianorum*, задужен за увежбавање преторијанских коњаника.⁴⁴ Надгробни споменик Кресцентину, његовој браћи, оцу, као и мајци Аурелији (њен когномен није сачуван) и сестри Аурелији Максимијани подигао је Клаудије Пертинакс. Он је као *strator consularis* служио у штабу намесника Доње Паноније.⁴⁵ Иако Пертинаксова веза са Кресцентиновом породицом није сасвим јасна, може се претпоставити да је био син

⁴¹ Mócsy, *Bevölkerung* (n. 36), 59; idem, *RE Suppl.* XI 133 (n. 39).

⁴² B. Lőrincz, *Die römischen Hilfstruppen in Pannonien während der Prinzipatszeit. Teil I: Die Inschriften*, Wien 2001, 40, no. 38.

⁴³ Lőrincz, *Hilfstruppen* (n. 42), 24, no. 25.

⁴⁴ Dury, *Cohortes prétoriennes* (n. 2), 123.

⁴⁵ О конзуларским страторима и њиховим дужностима, које су често превазилазиле задатке обичних коњушара вид.: M. Speidel, *Raising of New Cavalry Units during the Crisis of the Roman Empire*, *Roman Army Studies* I, Amsterdam 1984, 393–394; Le Bohec, *L'Armée romaine* (n. 24), 56–57.

његове мајке из првог брака.⁴⁶ Из Кампоне је вероватно био и Аурелије Валенс. Он и његов отац су у Кампони поставили два жртвеника. Један су, заједно са Валенсовом сестром Аурелијом Севером, за владе Севера Александра, посветили Силванама (*TitAq* 1006).⁴⁷ Други жртвеник је пронађен у месту Белчке (Bölcske), у кориту Дунава, али се сматра да је првобитно био постављен у Кампони.⁴⁸ Посвећен је Јупитеру Долихену 225. године, за конзулата Тиберија Манилија Фуска и Сервија Калпурнија Домиција Декстера (*AE* 2003, 1428). Аурелије Валенс је по оцу био трачког порекла. Очев когномен *Lipor*, посведочен само на поменутих жртвеницима из Кампоне, припада трачком ономастикону.⁴⁹ Елемент *-por* веома је чест као други део трачких композитних имена.⁵⁰ Аурелије Липор је, као и његов син, служио у римској војсци. Био је ветеран јединице чији је назив на Долихеновом жртвенику уклесан као *ala Thracum*. Врло је вероватно да је реч о *I Thracum veterana sagittaria*, стационираној у Кампони.⁵¹

Један број војника легије *II Adiutrix* регрутован је у насељу код кастела Интерцизе, низводно од Аквинкума. Већина њих потекла је из војничких породица. Отац Аурелија Пробијана, по имену Аурелије Барба, био је ветеран легије *II Adiutrix*. Да је њихова породица живела у Интерцизи указује то што је надгробни споменик Барби и његовим синовима Аурелију Пробијану, Аурелију Гауденцију и Аурелију Фирминијану (који је проживео осам година) подигла ослобођеница Аурелија Хераклија (*RIU* 1179). Из Интерцизе је био и четрдесетогодишњи Аурелије Аузијан, стратор легата легије *II Adiutrix*. У деветом и десетом реду његовог епитафа стоји *desideratus bello Dacico* (*RIU* 1185). Реч је о неком походу из времена после Марка Аурелија, јер владавину овог цара треба узети као *terminus post quem* за датовање натписа, судећи према гентилном имену *Aurelius/Aurelia*. У обзир долази рат који је против Карпа 245. и 246. године водио Филип Арапин. Овај поход је на надгробном споменику Публија Елија Прокулина, центуриона седме преторијанске кохорте, назван *bellum Dacicum*.⁵² Треба напоменути да је и Аузијан потекао

⁴⁶ *TitAq* II p. 367, p. 1019.

⁴⁷ О Силванама, женским пратиљама или женским персонификацијама бога Силвана вид.: P. F. Dorsey, *The Cult of Silvanus. A Study in Roman Folk Religion*, Leiden – New York – Köln 1992, 42–48.

⁴⁸ A. Szabó, Die Dolichenus-Basis, у: A. Szabó, E. Tóth (ed.), *Bölcske. Römische Inschriften und Funde*, Budapest 2003, 233; J. Beszédes, Z. Mráv, E. Tóth, *Die Steindenkmäler von Bölcske. Inschriften und Skulpturen. Katalog*, у: A. Szabó, E. Tóth (ed.), *op. cit.*, 130 ad no. 21.

⁴⁹ D. Dana, *Onomasticon Thracicum. Répertoire des noms indigènes de Thrace, Macédoine Orientale, Mésies, Dacie et Bithynie*, Athènes 2014, 203.

⁵⁰ Dana, *OnomThrac* (n. 49), 274.

⁵¹ Вид. горе нап. 43.

⁵² *RIU* 1155 = Lörincz, *Hilfstruppen* (n. 42), no. 321 = *IDRE* 286. О походу вид.: P. Kovács, *A History of Pannonia during the Principate*, Bonn 2014, 231–232.

из војничке породице. Његов отац Аурелије Гајан био је ветеран легије *I Adiutrix*, стационаране у Бригетиону.⁵³ Из војничке породице је потекао и Аурелије Конститут, чији је надгробни споменик у Интерцизи подигао отац Аурелије Кат (*RIU* 1183). Он је био ветеран але *I Thracum*. У римској војсци је посведочено неколико јединица Трачана са бројем I. То су *I Augusta Thracum* у Сирији, затим у Рецији и, од 140–144. године, Норику; ала *I Thracum victrix*, у Горњој Панонији током II века; ала *I Thracum Mauretana* у Мауретанији, Јудеји и Египту, од 142. године; ала *I Thracum veterana sagittaria* у Горњој и Доњој Панонији током II века и ала *I Thracum*, у Британији и, од средине II века, Германији.⁵⁴ Имајући у виду место налаза Конститутовог надгробног споменика, његов отац Аурелије Кат је по свој прилици служио у једној од две панонске јединице. Ала *I Thracum veterana sagittaria* је од 138. године била у Кампони,⁵⁵ а ала *I Thracum victrix* у ауксилијарном утврђењу код Карнунтума.⁵⁶ Нема сумње да је Катова породица живела у Интерцизи, јер су на надгробном споменику Аурелија Конститута посведочени и други њени чланови: жена Септимија (од њеног когномена је сачуван само завршетак *-tilla*), ћерке Аурелија Конститута и Аурелија Пудентила, те синови Аурелије Купит и Аурелије Купитијан. Сви су били живи у тренутку подизања споменика.

Један број регрута легије *II Adiutrix* из Интерцизе припадао је тамошњој сиријској заједници. Њен настанак и развој повезују се са присуством кохорте *I milliaria Hemesenorum sagittaria equitata civium Romanorum* у утврђењу.⁵⁷ Отац ветерана Марка Аурелија Монима је у Интерцизу дошао из Емесе у Сирији (*RIU* 1195). Треба напоменути и да је семитски когномен нашег ветерана *Monimus*⁵⁸ повезан са Сиријом. Тако се зове божанство из Едесе које је изједначавано са грчким Хермесом, тј. римским Меркуром.⁵⁹ Пореклом из Емесе била је и породица која је дала три генерације војника. Браћа Аурелије Моним и Аурелије Регилијан служила су у легији *II Adiutrix*: први је био стратор (*strator*), тј. коњушар,⁶⁰ а други либра-

⁵³ B. Lörincz, Legio I Adiutrix, у: *Légions de Rome* (n. 1), 151–158.

⁵⁴ О овим алама вид.: M. G. Jarrett, Thracian Units in the Roman Army, *Israel Exploration Journal* 19, 1969, 217–218.

⁵⁵ Lörincz, *Hilfstruppen* (n. 42), 24–25, no. 26.

⁵⁶ Lörincz, *Hilfstruppen* (n. 42), 25, no. 27.

⁵⁷ Mócsy, *Pannonia and Upper Moesia* (n. 27), 227–228. О бројној сиријској заједници у Интерцизи вид.: J. Fitz, *Les Syriens à Intercisa*, Bruxelles 1972.

⁵⁸ H. Wuthnow, *Die semitischen Menschnamen in griechischen Inschriften und Papyri des vorderen Orients*, Leipzig 1930, 78.

⁵⁹ B. Feher, Syrian Names Given in Pannonia Inferior, *Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis* 45, 2009, 99.

⁶⁰ О страторима, чије су дужности често превазилазиле задатке обичних коњушара, вид.: F. Lammert, *RE* IV A, 329–330, s. v. *strator*; Domaszewski, *Rangordnung*² (n. 2), 35, 39;

рије (*librarius*), тј. чиновник у штабу заповедника јединице.⁶¹ Син једног од њих двојице, по имену Аурелије Присцијан, такође је био војник легије *II Adiutrix*. У римској војсци је служио и Монимов и Регилијанов отац Марко Аурелије Деисан. Он је био ветеран кохорте *I milliaria Hemesenorum*, рођен у Емеси (*RIU* 1184). Сиријској заједници у Интерцизи припадали су и Марко Аурелије Малкихијан и његов син Марко Аурелије Марцелин, обојица војници легије *II Adiutrix* (*RIU* 1189, 1190). Когномен *Malchianus*, тј. *Malchianus*, у западним провинцијама Римског царства посведочен само на два натписа из Интерцизе о којима је овде реч, семитског је порекла. Треба га повезати са семитским именима *Μαλχαιος*, *Μαλχιων*, *Μαλχος*.⁶²

Сви регрути легије *II Adiutrix* из Интерцизе, о којима је до сада било речи, потекли су из војничких породица. То није био случај са тридесетдвогодишњим Марком Домицијем Супером. Надгробни споменик њему, његовом двадесетшестогодишњем брату Аурелију Јулију и педесетогодишњој мајци Ревокати подигао је неки Конкордије (*RIU* 1228). Његову везу са породицом нашег војника није могуће разјаснити. Он је могао бити њихов ослобођеник или, што се чини вероватнијим, само наследник.⁶³

Групи војника уновачених на лимесу припадају и браћа Луције Антистије Белик и Луције Антистије Белицијан. Они су били из Бригетиона, где су подигли надгробни споменик својим родитељима Луцију Антистију Белицијану и Јулији Прокули (*RIU* 514). Треба истаћи да је поново реч о војничкој породици, јер је Беликов и Белицијанов отац био ветеран легије *I Adiutrix*. Он је служио у Бригетиону, док су његови синови, судећи према чиновима, служили у штабу намесника Доње Паноније. Белик је био *beneficiarius consularis*,⁶⁴ а Белицијан *exactus officii praesidis*, тј. писар.⁶⁵

Судећи према епиграфском материјалу, легија *II Adiutrix* попуњавана је и регрутима из унутрашњости панонских провинција. Значајан извор војника биле су, изгледа, ветеранске колоније основане у I веку или у првим деценијама II века. Петорица легионара била су из Сирмијума, колоније чије се оснивање приписује Веспасијану.

M. Speidel, *Stablesiani. The Raising of New Cavalry Units during the Crisis of the Roman Empire*, *Roman Army Studies* (n. 45), 393–394; Le Bohec, *L'Armée romaine* (n. 24), 56–57.

⁶¹ О либраријима и њиховим дужностима вид.: Domaszewski, *Rangordnung*² (n. 2), 39–40; G. Webster, *The Roman Imperial Army of the First and Second Centuries A.D.*, London 1969, 120–121.

⁶² Wuthnow, *Die semitischen Menschennamen* (n. 58), 70–71. Уп. Feher, *Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis* 45, 2009, 98.

⁶³ Уп. J. Fitz, *Epigraphica VII, Alba Regia* 14, 1975, 357, no. 3.

⁶⁴ О конзуларским бенефицијарима уопште вид.: J. Nelis-Clément, *Les beneficiarii: Militaires et administrateurs au service de l'Empire (Ier s. a.C. – VIe s. p.C.)*, Bordeaux 2000.

⁶⁵ О шаржи *exactus* вид.: Domaszewski, *Rangordnung*² (n. 2), 37; Le Bohec, *Armée romaine* (n. 24), 55.

зијану или Домицијану.⁶⁶ На споменицима четворице војника стоји да су регутовани у овом граду. У случају ветерана Тита Флавија Јустина (*RIU* 1419) и Максима, чије гентилно име није сачувано (*RIU* 1017), те активног војника Квинта Нерција Виктора (*TitAq* 675) наведена је и триба *Quirina*, којој су припадали грађани Сирмијума.⁶⁷ На фрагментарном натпису легионара од чијег су имена сачувани само преномен *Q(uintus)* и почетак номена *Sam[- -]* уклесан је само назив колоније (*TitAq* 753). Конзуларски бенефицијар Марко Валерије Ребуро служио је у свом завичају почетком III века. Он је у Сирмијуму посветио два жртвеника: први 206. године Јупитеру Капитолинском и Генијима Септимија Севера и Каракале (М. Мirković, *Beneficiarii consularis in Sirmium*, *Chiron* 24, 1994, no. 12),⁶⁸ а други 207. године такође Јупитеру Капитолинском, за добробит Септимија Севера и Каракале, двојице августа, и цезара Гете (Мirković, *Chiron* 24, 1994, no. 13). Формулација *iterata statione in patria sua*, забележена на другом споменику, доказује да је Ребуро био из Сирмијума. Пракса да се *beneficarii consularis* шаљу на службу у завичај сасвим је разумљива, јер су они добро познавали прилике у крајевима из којих су потекли.

Тројица војника легије *II Adiutrix* уновачена су у Хадријановој ветеранској колонији Мурси.⁶⁹ То су ветеран Гај Полије Марцијан (*TitAq* 683), сигнифер чије име није сачувано (*TitAq* 385) и Публије Елије Лициније (*TitAq* 510). На његовом надгробном споменику наведена је псеудотриба *Aelia*, већ посведочена у Мурси.⁷⁰ Грађани Мурсе припадали су, иначе, триби *Sergia*,⁷¹ као и Хадријан, оснивач колоније.⁷² Двојица војника легије *II Adiutrix* била су из Клаудијеве ветеранске колоније Саварије.⁷³ Прокул, чије гентилно име није сачувано, служио је у Аквинкуму, матичном логору јединице (*TitAq* 983), а Марко Улпије Јустин као фрументарије (*frumentarius*) у Риму (*CIL* VI 3336). *Numerus frumentariorum*, састављен од легионара деташираних из провинцијских гарнизона, био је стационаран у посебном

⁶⁶ Вид. горе нап. 27, 28.

⁶⁷ Вид. горе нап. 29.

⁶⁸ У другом и трећем реду натписа стоји *Geniisdd(ominorum) nn(ostrorum) Augg(ustorum)*. Пошто је жртвеник посвећен 206. године, двојица Августа су Септимије Север и Каракала, који је ову титулу понео у јесен 198. године (D. Kienast, *Römische Kaisertabelle. Grundzüge einer römischen Kaiserchronologie*, Darmstadt 2004³, 162). Његов брат Гета је за Августа проглашен септембра или октобра 209. године (*idem, op. cit.*, 166).

⁶⁹ За статус Мурсе вид.: Mócsy, *Pannonia and Moesia* (n. 27), 119; Mann, *Recruitment and Settlement* (n. , 34; Ферјанчић, *Насељавање легијских ветерана* (n. 25), 49–52.

⁷⁰ Fornì, *Pseudo-tribù* (n. 30), A no. 8–10, 84, 85, 108–119, 161.

⁷¹ Kubitschek, *Imp. Rom.* (n. 29), 227; Fornì, *Die römischen Tribus in Pannonien, Le tribù romane IV. Scripta minora*, Roma 2006, 14–15.

⁷² *PIR*² A 184.

⁷³ О Саварији вид.: Ферјанчић, *Насељавање легијских ветерана* (n. 25), 21–26.

логору у Риму (*castra peregrina*). Одатле су *frumentarii* упућувани на разноврсне задатке у све крајеве Римског царства.⁷⁴

У легији *II Adiutrix* су током II и III века, осим војника из колонија, посведочени и регрути из других градова и области у унутрашњости панонских провинција. Један легионар, чије име није сачувано, био је рођен у области Басијана (*regio Bassianensis*), на крајњем југоистоку Доње Паноније (*RIU* 1552a). Басијане су у III веку уживале статус колоније који су стекле за Каракалине владе, вероватно 214. године.⁷⁵ Аурелије Дазан био је из Горсијума или околине. Његов надгробни споменик, који су подигле мајка и жена, нађен је северније у Секешфехервару (*Székesfehérvár*), где је могао бити пренет из Горсијума (*RIU* 1504).⁷⁶ Римско насеље Горсијум (које се назива још и Херкулија) било је средиште царског култа у Доњој Панонији и седиште провинцијске скупштине.⁷⁷ Ономастички подаци указују да би Аурелије Дазан могао припадати Ерависцима, на чијој је територији лежао Горсијум. *Dazanus* је илирско име, изведено од *Dasas/Dazas*.⁷⁸ Већ смо напоменули да је ономастика Ерависка, претежно келтска, садржавала и неке илирске примесе.⁷⁹ Име Дазанове мајке није могуће реконструисати, јер је натпис оштећен. На почетку четвртог реда, испред речи *mater*, стоје слова *SAMA*. Она би се могла протумачити као женски облик имена *Samus* или *Sammus*, која су келтског порекла.⁸⁰ Оба се повезују са кореном *samo-*, што значи „лето”.⁸¹ Уколико су слова *SAMA* завршетак мајчиног имена које је почињало у трећем реду, оно би се могло реконструисати као *[Sal]sama* или *[Segi]sama*.⁸² Оба имена припадају келтском ономастикону.⁸³ Елементи *sal-* и *sego-* саставни су делови бројних келтских

⁷⁴ J. C. Mann, *The Organization of Frumentarii*, *ZPE* 74, 1988, 149–150; N. B. Rankov, *Frumentarii, the Castra Peregrina and the Provincial Officia*, *ZPE* 80, 1990 176.

⁷⁵ M. Milin, *Bassianae*, у: M. Šašel Kos, P. Scherrer (ed.), *The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia. Pannonia II / Die Autonome Städte in Noricum und Pannonia. Pannonia II*, Ljubljana 2004, 256.

⁷⁶ О транспортовању споменика из Горсијума вид.: *RIU* VI, 211–213.

⁷⁷ J. Fitz, *Concilia provinciae in Pannonien*, у: E. Weber, G. Dobesch (ed.), *Römische Geschichte, Altertumskunde und Epigraphik. Festschrift für Artur Betz zur Vollendung seines 80. Lebensjahres*, Wien 1985, 257–265; idem, *Gorsium*, у: *Autonomous Towns of Noricum and Pannonia. Pannonia II* (n. 75), 197–207; D. Fischwick, *The Sacred Area at Gorsium (Pannonia Inferior)*, *Phoenix* 54, 2000, 309–331.

⁷⁸ H. Krahe, *Lexicon altillyrischer Personennamen*, Heidelberg 1929, 39; L. Barkóczi, *The Population of Pannonia from Marcus Aurelius to Diocletian*, *AArchH* 16, 1964, 310.

⁷⁹ Вид. горе нап. 39.

⁸⁰ Delamarre, *Nomina Celtica* (n. 12), 159–160.

⁸¹ D. Ellis Evans, *Gaulish Personal Names. A Study of some Continental Celtic Formations*, Oxford 1967, 252–253; Delamarre, *Dictionnaire* (n. 19), 266.

⁸² A. Mócsy et al., *Nomenclator provinciarum Europae Latinarum et Galliae Cisalpinae cum indice inverso*, Budapest 1983, 377.

⁸³ Delamarre, *Nomina Celtica* (n. 12), 158 (*Salsamus*), 164 (*Segisamus*).

компаративних имена.⁸⁴ Име Дазанове мајке било је несумњиво келтског порекла, било да је гласило *Sama*, *Salsama* или *Segisama*. Овај податак иде у прилог претпоставци да је Аурелије Дазан припадао Ерависцима, јер је њихова ономастика, како смо раније навели, била претежно келтска.⁸⁵ Породица Гаја Јулија (од његовог когномена је сачуван само завршетак *-inianus*) живела је на територији Могетијане. Фрагменти осуарија који је израђен по налогу његових родитеља, нађени су у месту Дергиче (Dörgicse), на северној обали језера Балатон (*RIU* 343). Овај локалитет припадао је веома пространој територији Могетијане, Хадријановог муниципијума.⁸⁶

Редовима панонских регрута легије *II Adiutrix* припада и Валерије Секундин, који је почивао у Мизенуму у Кампанији (*CIL X* 1775).⁸⁷ На крају трећег реда његовог епитафа стоји *natione Pannonius*. Поставља се питање да ли се то односи на етничку припадност или провинцију.⁸⁸ Уколико прихватимо прву могућност, Валерије Секундин би припадао домаћем становништву Паноније. С друге стране, израз *natione Pannonius* могао би да се односи и на провинцију у којој је регрутован. Паралелу налазимо у војничким дипломама. У овим документима, провинција је навођена као *origo* када је војник служио ван провинције у којој је уновачен.⁸⁹

У легији *II Adiutrix* су током II и III века убедљиво најбројнији били регрути из Горње и Доње Паноније, али су спорадично посведочени и војници из суседних провинција. Тројица припадника легије *II Adiutrix* била су уновачена у Далмацији. У Равени је почивао ветеран Тит Плотије Руф из Еквума, Клаудијево или Нероново ветеранске колоније (*CIL XI* 23).⁹⁰ На надгробној стели другог ветерана, по имену Јулије Руф, стоји *domo Dalmata* (*RIU* 908). Није јасно, као и у случају израза *natione Pannonius*, да ли је реч о географској или етничкој одредници. *Domo Dalmata* је могло значити да је Руф рођен у провинцији Далмацији, али и да је припадао племену Делмата. Трећи војник легије *II Adiutrix* из Далмације посебно је значајан, јер

---

⁸⁴ За *sal*- вид.: Delamarre, *Nomina Celtica* (n. 12), 231. За *sego*- вид.: Ellis Evans, *Gaulish Personal Names* (n. 81), 254–257; Delamarre, *Dictionnaire* (n. 19), 269–270.

⁸⁵ Вид. горе нап. 41.

⁸⁶ О Могетијани вид.: M. Nagy, *Mogetiana*, у: *Autonomous Towns of Noricum and Pannonia. Pannonia II* (n. 75), 75–83; P. Kovács, *Mogetiana und sein Territorium*, у: A. Szabó, E. Tóth (ed.), *Pannonica Provincialia et Archaeologia*, Budapest 2003, 277–306.

⁸⁷ Место налаза споменика наведено је по G. Camodeca, *Puteoli Romana: Istituzioni e società* – *Saggi*, Napoli 2018, 542.

⁸⁸ Уп. Grull, *Origo as identity* (n. 6), 139–150.

⁸⁹ M. A. Speidel, *Soldiers' Homes*, у: W. Eck, H. Wolff (ed.), *Heer und Integrationspolitik. Die römischen Militärdiplome als historische Quelle*, Köln–Wien 1986, 467–479; M. A. Speidel, *Recruitment and Identity. Exploring the Meanings of Roman Soldiers' Homes*, *Revue internationale d'histoire militaire ancienne* 6, 2017, 36–50.

⁹⁰ Вид. горе нап. 25.

је по свој прилици припадао домаћем становништву. Реч је о Пинију, чија је породица живела у долини Наренте. Надгробни споменик, који су му подигли родитељи, нађен је у Главатичеву, на територији перегрине заједнице Наренсија (*CIL* III 12799=8489).⁹¹ Судаћи према ономастици, Пиније је потекао из епихорске породице. Његова мајка носила је когномен *Temus*. Ово илирско име⁹² карактеристично је за Наренсије.⁹³ Пинијев отац такође је припадао домаћем становништву Далмације. Његов когномен, који је гласио *Pinnes*, припада далматској именској области.⁹⁴ Пинес и Темус носили су гентилно име *Aelius/Aelia*, што указује да су њихове породице грађанска права добиле од Хадријана. Марко Емилије Кампан био је из Виминацијума у Горњој Мезији (*TitAq* 523). Његова служба у Аквинкуму пада у време када је цивилно насеље крај логора легије *VII Claudia* уживало статус муниципијума, стечен под Хадријаном.⁹⁵

Осим војника из провинција у суседству Паноније, у легији *II Adiutrix* су током II и III века спорадично посведочени и војници из западних провинција Римског царства. Тит Кариније Јулијаценсис је био из Арелате у Нарбонској Галији (*AE* 2003, 1426). Легионар, чије име није могуће поуздано прочитати,⁹⁶ рођен је у цивилном насељу крај ауксилијарног утврђења Поролисум у Дакији (*TitAq* 747). У време кад је уновачен и док је служио у Аквинкуму, овај *vicus militare* још увек није уживао градску аутономију. Статус муниципијума доделио му је Септимије Север.⁹⁷

Посебну пажњу треба посветити двојици војника из Проконзуларне Африке. Марко Граније Дат био је из Суфетуле (*RIU* 1342), а Публије Ситије Мустиол из Тевесте (*TitAq* 704). Њих двојица су на средњи ток Дунава, у Панонију, вероватно доспела из вексилације легије *III Augusta* која је учествовала у другој фази маркоманских

⁹¹ О *civitas Narensiorum* вид.: Грбић, *Племенске заједнице у Илирику* (n. 38), 162–165.

⁹² Krahe, *PN* (n. 78), 112; Mayer, *Sprache* (n. 26), 333; Alföldy, *PND* (n. 8), 306–307.

⁹³ С. Лома, Домаће становништво муниципија S. у светлости нових епиграфских сведочанстава, *Стиаринар* 53–54, 2003–2004, 40.

⁹⁴ R. Katičić, Das mitteldalmatische Namengebiet, *Živa antika* 12, 1963, 272–273. Уп. Alföldy, *PND* (n. 8), 264.

⁹⁵ Mócsy, *Pannonia and Upper Moesia* (n. 27), 139–140; Mirković, *IMS* II p. 46–48.

⁹⁶ У првом реду епитафа уклесана су слова *SS+CISSIANI*, која би се могла протумачити на следећи начин. Прво слово S могло би представљати радикално скраћени номен, а остала когномен. Можда је реч о имену *Successianus* (за име вид.: Kajanto, *Cognomina* (n. 4), 356; *OPEL* IV 97). Друго слово, које није могуће до краја идентификовати, могло би бити U. Прелазак *e* у *i* добро је посведочен у латинском језику (вид.: H. Mihaescu, *La langue latine dans le Sud-est de l'Europe*, București–Paris 1978, 173, § 115; 180–181, § 127). В. Feher у коментару натписа у корпусу *TitAq* II p. 202 поред когномена *Successianus* наводи и *Cassianus*.

⁹⁷ R. Ardevan, L. Zerbinì, *La Dacia romana*, Soveria Mannelli 2007, 148.

ратова Марка Аурелија.⁹⁸ Они се, после склапања мира под Комодом, нису вратили у Нумидију, већ су прекомандовани у легију *II Adiutrix*, да би се надокнадили губици претрпљени у дугим и исцрпљујућим борбама против варвара. Потврду за то пружа епиграфска грађа панонских и северноафричких провинција. Ветеран Гај Јулије Рогат је службу започео у легији *III Augusta* у Нумидији, а отпуштен је из легије *II Adiutrix* у Аквинкуму. Пошто је жртвеник Јупитеру посветио 211. године,⁹⁹ његова активна служба лако се могла поклопити са маркоманским ратовима Марка Аурелија. На надгробном споменику Тита Флавија Рогата, нађеном у месту Ламигиги у Нумидији, стоји да је овај ветеран уновачен у легију *III Augusta*, па пребачен у легију *II Adiutrix* у Доњој Панонији.¹⁰⁰

У легији *II Adiutrix* су током II и III века посведочени и војници из провинција на југу Балканског полуострва. Тројица су била из Македоније, а један из Ахаје. Публије Елије Лизимах (*TitAq* 507) и Публије Елије Луко (*TitAq* 509) у Аквинкум су дошли из Тесалонике у Македонији. Она је после битке код Филипа 42. године пре н. е. добила статус слободног града (*civitas libera*), а била је и средиште провинцијске администрације.¹⁰¹ Триба *Claudia*, којој су припадали Лизимах и Луко, посведочена је у Тесалоники на још једном натпису из Рима.¹⁰² Публије Елије Местрије био је регрутован у македонском граду Пелагонији (*TitAq* 500).¹⁰³ У модерној историографији се сматра да су регрути из македонских градова у легију *II Adiutrix* ступили у току устанка Бар-Кохбе (132–135. године).¹⁰⁴ Ветеран Марко Јулије Крисп вероватно се вратио у завичај после часног отпуста из војне службе. Надгробни споменик, који је за живота подигао себи, својој жени Јулији Васили и ослобођеницима и ослобођеницама, нађен је у Кенхреји код Коринта (*ILGR* 125). Као Криспова триба наведена је *Aemilia*, а њој су припадали и грађани Коринта.¹⁰⁵ Стога претпостављамо да је наш ветеран био рођен у овом граду у Ахаји.

Током II и III века у легији *II Adiutrix* налазимо један број војника из источних провинција Римског царства. Четворица су регрутована у Галатији, у Анкири: Марко Аурелије Домицијан (*RIU* 889), Публије Елије Еквин (*TitAq* 771), Публије Елије (*TitAq* 511) и Гај

⁹⁸ P. Saxer, *Untersuchungen zu den Vexillationen des römischen Kaiserheeres von Augustus bis Diokletian*, Köln–Graz 1967, 42–43, no. 74.

⁹⁹ *CIL* III 10419 = *TitAq* 117.

¹⁰⁰ *AE* 1938, 44=1969/70, 711.

¹⁰¹ F. Papazoglou, *Les villes de Macédoine à l'époque romaine*, Athènes 1988, 206–208.

¹⁰² *CIL* VI 2679 = *IG* X/2, 1, 1037.

¹⁰³ О Пелагонији вид.: Papazoglou, *Villes* (n. 101), 283–289.

¹⁰⁴ Mócsy, *Bevölkerung* (n. 36). 82; Lőrincz, *Legio II Adiutrix* (n. 1), 165–166; *TitAq* II pp. 9, 15, 17.

¹⁰⁵ G. Forni, *Achaia tributim discripta*, u: *Le tribù romane IV* (n. 71), 302–306.

Манилије (*RIU* 1242). Треба напоменути да когномени последње двојице нису сачувани. Из Мале Азије је био и Гај Марције Полион. У трећем реду његовог епитафа уклесано је *Amastria* (*TitAq* 668). Издавачи корпуса *Tituli Aquincenses* сматрају да је то назив града Амастриса у Битинији.¹⁰⁶ Термин *Amastria* могао би се протумачити и на други начин. Можда је реч о скраћеници коју треба разрешити као *Amastria(nus)*, тј. Амастријанац, грађанин Амастриса. Термин *Amastrianus* посведочен је на натписима из Баја у Кампанији и Ека у Апулији.¹⁰⁷ Двојица ветерана легије *II Adiutrix* су била из Сирије. Ветеран Аурелије Прокул, који је после часног отпуста остао на месту службе и настанио се у викасу ауксилијарног утврђења *Ad Statuas* (између Алиске и Лугиона),¹⁰⁸ регрутован је у Емеси. На надгробном споменику који је са својом женом Клаудијом Кандидом и снајом Елијом Јустином подигао сину Аурелију Прокулину (војнику непознате јединице) стоји *natione Surus domo Hemesa* (*RIU* 1031). Синтагма *natione Surus* могла би се протумачити као етничка или географска одредница. У првом случају би значила да је Прокул био Сиријац, а у другом да је био из провинције Сирије.¹⁰⁹ На епитафу ветерана Елија Домиција стоји *domo Erapuli* (*RIU* 737bis). С обзиром на то да уз то стоји израз *cives Surus*, који се може односити на етничку припадност или провинцију, сва је прилика да је реч о Хијераполису у Сирији.

С обзиром на то да је, судећи према епиграфском материјалу, легија *II Adiutrix* попуњавана регрутима из Паноније и суседних провинција, војници из Мале Азије и Сирије могли су у њу ступити у току неког похода, како би се надокнадили губици претрпљени у борбама с непријатељем. Ветеран Гај Марције Полион, из Амастриса у Битинији (*TitAq* 668), вероватно је уновачен у току Трајановог похода против Парћана (113–117. године).¹¹⁰ Надгробни споменик Гаја Манилија, из Анкире у Галатији, датован је на почетак III века (*RIU* 1242). Његова служба могла је започети у току рата који је против Партије водио Луције Вер (162–166. године). У случају преосталих легионара из Галатије и Сирије није могуће установити у којем походу су регрутовани, јер су њихови натписи само оквирно датовани.

¹⁰⁶ *TitAq* II p. 140, ad no. 668.

¹⁰⁷ *CIL* X 1973 (*Baiae*); *CIL* IX 951 (*Aecae*).

¹⁰⁸ S. Ferjančić, Settlement of Legionary Veterans on the Pannonian Limes, у: M. Mirković (ed.), *Römische Städte und Festungen an der Donau, Akten der Regionalen Konferenz organisiert von Alexander von Humboldt-Stiftung, Beograd 16–19 Oktober 2003*, Beograd 2005, 69–70. О утврђењу *Ad Statuas* вид.: Zs. Visy, *Ad Statuas castellum*, у: Zs. Visy (ed.), *The Roman Army in Pannonia. An Archaeological Guide of the ripa Pannonica*, Pécs 2003, 129.

¹⁰⁹ Вид. горе нап. 6.

¹¹⁰ Уп. *TitAq* II p. 140 ad no. 668.

У легији *II Adiutrix* је током II и III века посведочено и неколико регрута из Италије. Гај Јулије Сабин био је Кампанац из Капуе (*TitAq* 643). Конзуларски бенефицијар по имену *T. Claudius Efficax* био је уновачен у Луперији у Апулији (*TitAq* 589). Из натписа на саркофагу Марка Калпурнија Децијана сазнајемо да су он и његов брат Калпурније Еутроп били Италици (*TitAq* 586). Присуство војника из Италије у легији *II Adiutrix* током II и III века у извесној мери мења слику о регрутацији легионара. У савременој историографији се сматрало да су Италици после Хадријанове владе готово престали да служе у легијама.¹¹¹ Изгледа, међутим, да је њихов број био већи него што се претпостављало.

Порекло једног броја војника легије *II Adiutrix* може се одредити или наслутити само на основу ономастичких података, било да је реч о њиховим именима или именима њихових родитеља, пре свега очева. Најбројнији у овој групи су Трачани. У већини случајева на њихово порекло указују трачка *cognomina*: *Aulupor* (*TitAq* 552),¹¹² *Bitus* (*TitAq* 545; *RIU* 879, 4),¹¹³ *Droles* (*TitAq* 362),¹¹⁴ *Eptacentus* (*TitAq* 111),¹¹⁵ *Mucatralis* (*TitAq* 536),¹¹⁶ *Mucianus* (*RIU* 879, 3)¹¹⁷ и *Sita* (*TitAq* 978).¹¹⁸ Трачког порекла, по мушкој линији, био је и Пакат. Његов отац звао се *Mucar* (*TitAq* 678). Ово име, колико је нама познато, није другде посведочено. По свој прилици га треба сврстати у трачки ономастикон, јер је елемент *musa-*, *μουκα-* саставни део бројних трачких имена.¹¹⁹

Паката, Мукаровог сина, у Аквинкуму је сахранио његов брат по оружју Батон, Неританов син (*TitAq* 678). Он је, судећи према ономастичким подацима, потекао из породице илирско-келтског порекла. Централна област илирског имена *Bato* су крајеви око Динаре у Далмацији.¹²⁰ Оно је, поред тога, веома често и међу панонским племенима Далмације и Паноније.¹²¹ Име Батоновог оца, које је гласило *Neritanus*, забележено је само на Пакатовом епитафу. Нема сумње да је изведено од имена *Neritus*, које се сврстава у илирски¹²²

¹¹¹ G. Forni, *Il reclutamento delle legioni da Augusto a Diocleziano*, Milano–Roma 1953, 85–86; Mann, *Recruitment and Settlement* (n. 22), 63–65.

¹¹² Dana, *OnomThrac* (n. 49), 14–16.

¹¹³ Dana, *OnomThrac* (n. 49), 40–58.

¹¹⁴ Dana, *OnomThrac* (n. 49), 164–165.

¹¹⁵ Dana, *OnomThrac* (n. 49), 177–179.

¹¹⁶ Dana, *OnomThrac* (n. 49), 238–242.

¹¹⁷ Dana, *OnomThrac* (n. 49), 246–255.

¹¹⁸ Dana, *OnomThrac* (n. 49), 324–325.

¹¹⁹ Dana, *OnomThrac* (n. 49), 227. Уп. *TitAq* II p. 148 ad no. 678.

¹²⁰ J. Šašel, *Probleme und Möglichkeiten onomastischer Forschung*, у: *Opera Selecta* (n. 11), 86–90. За име *Bato* вид. и: Krahe, *PN* (n. 78), 17–19; Mayer, *Sprache* (n. 26), 80–82; Alföldy, *PND* (n. 8), 163.

¹²¹ Alföldy, *PND* (n. 8), 163–164.

¹²² Mayer, *Sprache* (n. 26), 241; J. Stanko, *Etymologies nouvelles illyriennes*, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja* 26, 1988, 40.

или келтски ономастикон.¹²³ Илирска имена носила је још неколицина војника легије *II Adiutrix*. Когномен *Dasimius*, о којем је већ било речи, забележен је на једном натпису (*P. Aelius Dasimius: TitAq 505*), а *Dasius* на два (*P. Aelius Dasius: TitAq 505*; *Ti. Claudius Dasius: TitAq 596*).¹²⁴ Од овог имена изведен је когномен *Dasianus*, који је носио ветеран Марко Улпије (*TitAq 564*). Илирски номен носио је и сигнифер Тит Грамоније Луцилијан. Он је 223. године у Сирмијуму посветио жртвеник Јупитеру Капитолинском (*ILJug 1044*). Фрагмент вотивног натписа који је посветио Генију центурије у Аквинкуму није прецизно датован (*TitAq 63*). Гентилно име *Gramonius*, посведочено само на ова два епиграфска споменика,¹²⁵ блиско је илирском имену *Grabon*. Алтернација слова *b* и *m* релативно је честа појава у илирским говорима.¹²⁶

Код једне групе војника легије *II Adiutrix* на могуће порекло из хеленофоних провинција Римског царства указују грчка *cognomina*: *Achilleus* (*CIL III 10270*; *13371*),¹²⁷ *Artemidorus* (*TitAq 974*),¹²⁸ *Draco* (*RIU 1349*),¹²⁹ *Heliodoros* (*TitAq 724*),¹³⁰ *Heraclida* (*TitAq 633*),¹³¹ *Hierax* (*TitAq 554*),¹³² *Lycus* (*TitAq 509*)¹³³ и *Pyrrhus* (*RIU 879, 3*).¹³⁴ Порекло Јулија Лерната такође би могло сезати до неке од области у којима се говорило грчким језиком (*RIU 879, 7*). Когномен *Lernatus* забележен је само на дедикацији војника легије *II Adiutrix* из времена Филипа Арапина.¹³⁵ Вероватно је изведен од хеленског имена Λέρνος.¹³⁶ Треба напоменути да у случају ове групе од деветорице легионара није могуће утврдити да ли су регрутовани у хеленофоним провинцијама или су потекли из породица које су биле из њих пореклом.

¹²³ Delammare, *Nomina Celtica Sprache* (n. 12), 140.

¹²⁴ Krahe, *PN* (n. 78), 37–38; Mayer, *Sprache* (n. 26), 112–114; Alföldy, *PND* (n. 8), 185–186.

¹²⁵ *OPEL II* 170.

¹²⁶ M. Mirković, *Dva nova natpisa pripadnika legije II Adiutrix*, *Živa antika* 11, 1962, 320. За име *Grabon* вид. Krahe, *PN* (n. 78), 55; Mayer, *Sprache* (n. 26), 152.

¹²⁷ <http://clas-igpn2.classics.ox.ac.uk/name/Ἀχιλλεύς> (приступљено 24. септембра 2020).

¹²⁸ <http://clas-igpn2.classics.ox.ac.uk/name/Ἀρτεμίδωρος> (приступљено 24. септембра 2020).

¹²⁹ <http://clas-igpn2.classics.ox.ac.uk/name/Δράκων> (приступљено 24. септембра 2020).

¹³⁰ <http://clas-igpn2.classics.ox.ac.uk/name/Ἡλιόδωρος> (приступљено 24. септембра 2020).

¹³¹ <http://clas-igpn2.classics.ox.ac.uk/name/Ἡρακλείδης> (приступљено 24. септембра 2020).

¹³² <http://clas-igpn2.classics.ox.ac.uk/name/Ἱέραξ> (приступљено 24. септембра 2020).

¹³³ <http://clas-igpn2.classics.ox.ac.uk/name/Λύκος> (приступљено 24. септембра 2020).

¹³⁴ <http://clas-igpn2.classics.ox.ac.uk/name/Πύρρος> (приступљено 24. септембра 2020).

¹³⁵ *OPEL III* 23.

¹³⁶ <http://clas-igpn2.classics.ox.ac.uk/name/Λέρνος> (приступљено 24. септембра 2020).

Подаци са епиграфских споменика из Италије, Паноније и других провинција Римског царства јасно указују на разлике у саставу легије *II Adiutrix* у првим деценијама њеног боравка у Аквинкуму (до учешћа у Трајановим ратовима против Дачана и Партије) и каснијем периоду. У првом раздобљу су најбројнији регрути из Италије, и то из њених северних региона (Транспадана, Венеција и Хистрија, Лигурија). Легија *II Adiutrix* попуњавана је и војницима из провинција у суседству Паноније – Норику и Далмацији. У њој су спорадично посведочени и регрути из западних провинција, из Германије, Лугдунумске Галије и Тараконске Хиспаније. Двојица легионара из северноафричких провинција (Проконзуларна Африка и Цезарејска Мауретанија) у Аквинкуму су доспела вероватно у оквиру ванредне регрутације после Трајанових дачких ратова. Епиграфски споменици указују да је интензивна регрутација у Панонији почела тек пошто се легија *II Adiutrix* 118. године вратила у Аквинкум. У првим деценијама њеног боравка у овом логору посведочен је само један војник из Паноније, регрутован у Сирмијуму.

Када је реч о саставу легије *II Adiutrix* током II и III века, подаци са епиграфских споменика омогућавају да се одреди главно подручја њене регрутације. То су биле панонске провинције. Регрутација је вршена у насељима крај њеног логора Аквинкума и на његовој територији. Два споменика из Пилишсанта указују да је међу војницима било и припадника домаћег становништва, тј. Ерависка. Значајан извор регрута била су насеља поред утврђења помоћних одреда на лимесу, узводно и низводно од Аквинкума (*Ulcisia Castra*, Кампона, Интерциза). Поред тога, легија *II Adiutrix* је попуњавана и војницима из колонија (Саварија, Сирмијум, Мурса) и других насеља у унутрашњости Паноније. Легионари су у Аквинкуму долазили и из провинција у суседству Паноније (Горња Мезија и Далмација). Један војник из Далмације припадао је Наренсијима, што указује на претпоставку да је новачење вршено и међу епихорским становништвом ове провинције. Присуство војника из северноафричких и источних провинција у легији *II Adiutrix* може се објаснити ванредним околностима. Двојица легионара из Проконзуларне Африке су на средњи ток Дунава доспела из вексилације легије *III Augusta* која је учествовала у маркоманским ратовима Марка Аурелија. Прекомандовани су да би се надокнадили губици које је *II Adiutrix* претрпела у борби с варварима. Сличан је случај и са војницима из Македоније, Сирије и малоазијских провинција (Галатија, Битинија и Понт). Они су уновачени у ванредним околностима, док је наша јединица учествовала у борбама против Парћана и ратним операцијама у источним областима Римског царства. На крају треба на-

поменути да ономастички подаци показују да је у легији *II Adiutrix* током II и III века служио релативно велики број војника трачког порекла.

РЕГРУТАЦИЈА ЛЕГИЈЕ *II ADIUTRIX* У II И III ВЕКУ

Pannonia	
<i>Aquincum</i>	TitAq 31 (Будимпешта / Budapest) 146. или 147. године.
	TitAq 571 (Будимпешта / Budapest) Почетак III века.
	TitAq 539 (Будимпешта / Budapest) Влада династије Севера.
	TitAq 990 (Вац / Vác) III век, после 213/214. године.
<i>Aquincum</i> , територија * <i>Eravisci</i> ?	RIU 1307 (Ирем / Ügöm) Друга половина II века: <i>CBFIR</i> 425.
	RIU 1305 (Пилишверешвар / Pilisvörösvár) III век: G. Alföldy, <i>Epigraphica Pannonica I. Inschriften aus der näheren Umgebung von Aquincum</i> , <i>ZPE</i> 140, 2002, 266, no. 5.
	RIU 946 (Пилишсанто / Pilisszántó)* III век, на основу гентилног имена <i>Septimius</i> (A. Mócsy, <i>Zum Gentiliz der Neubürger under Septimius Severus, Römische Geschichte, Altertumskunde und Epigraphik, Festschrift für A. Betz zur vollendung seines 80. Lebensjahres</i> , ed. E. Weber, G. Dobesch, Wien 1985, 403–415).
	RIU 944 (Пилишсанто / Pilisszántó)* Друга половина II или прва половина III века, на основу податка да је Каније Отиориокс погинуо у походу против Парћана. Легија <i>II Adiutrix</i> је учествовала у походима Марка Аурелија, Септимија Севера и Каракале (Ritterling, <i>RE</i> XII 1449–1450; Lörincz, <i>Legio II Adiutrix</i> (n. 1), 166–167).
<i>Brigetio</i>	RIU 514 (Сењ / Szöny) Прва четвртина III века: <i>CBFIR</i> 325.
<i>Ulcisia Castra</i>	RIU 885 (Сентандреја / Szentendre) II или III век. <i>Terminus post quem</i> је Хадријанова владавина, због гентилног имена <i>Aelius</i> .
<i>Campona</i>	AE 2003, 1428 (Белчке / Bölske) 225. године.
	TitAq 1006 (Нађтетењ / Nagytétény) Влада Севера Александра (222–235), на основу почасног епитета <i>Severiana</i> у називу легије <i>II Adiutrix</i> .
	TitAq 1010/1 (Нађтетењ / Nagytétény) 200–250. године: Lörincz, <i>Hilfstruppen</i> (n. 42), 277, no. 403.
	TitAq 1019 (Нађтетењ / Nagytétény) 200–250. године: Lörincz, <i>Hilfstruppen</i> (n. 42), 215, no. 190.

<i>Intercisa</i> **припадници сиријске зајед- нице у граду	RIU 1183 (Дунаујварош / Dunaújváros) Средина друге деценије III века. Аурелије Конститут је пао у Каракалином походу против Аламана (уп. Kovács, <i>History of Pannonia</i> (n. 52), 223).
	RIU 1228 (Дунаујварош / Dunaújváros) Средина друге деценије III века. Марко Домиције Супер је пао у Каракалином походу против Аламана (уп. Kovács, <i>History of Pannonia</i> (n. 52), 223).
	RIU 1184 (Дунаујварош / Dunaújváros)** 210–220. године: Lőrincz, <i>Hilfstruppen</i> (n. 42), 251, no. 311
	RIU 1195 (Дунаујварош / Dunaújváros)** 230–240. године: Lőrincz, <i>Hilfstruppen</i> (n. 42), 252, no. 317.
	RIU 1185 (Дунаујварош / Dunaújváros) Средина III века. Аурелије Аузијан је вероватно пао у походу против Карпа који је 245. и 246. године водио Филип Арапин.
	RIU 1179 (Дунаујварош / Dunaújváros) Прва половина III века: К. Królczyk, <i>Tituli veteranorum. Veteraneninschriften aus den Donauprovinzen des Römischen Reiches (1.-3. Jh. n. Chr.) / Inskrypcje weteranów w prowincji naddunajskich Cesarstwa Rzymskiego (I-III w. po Chr.)</i> , Poznań 2005, 93.
	RIU 1189 (Дунаујварош / Dunaújváros)** 200–250. године: Lőrincz, <i>Hilfstruppen</i> (n. 42), 257, no. 334. RIU 1190 (Дунаујварош / Dunaújváros)** Прва половина III века, по аналогiji са претходним спомеником.
<i>Sirmium</i>	RIU 1419 (Папкеси / Papkeszi) 197. године.
	TitAq 675 (Будимпешта / Budapest) Средина II века.
	TitAq 753 (Будимпешта / Budapest) Друга половина II века.
	RIU 1017 (Белчке / Bölske) II век: Królczyk, <i>Tituli veteranorum</i> , 89.
	Mirković, Chiron 24, 1994, no. 12 206. године. Mirković, Chiron 24, 1994, no. 13 207. године.
<i>Mursa</i>	TitAq 385 (Будимпешта / Budapest) 220. године.
	TitAq 510 (Будимпешта / Budapest) Друга четвртина II века.
	TitAq 683 (Будимпешта / Budapest) Крај II или почетак III века.
<i>Savaria</i>	TitAq 983 (Будимпешта / Budapest) Прва трећина II века.
	CIL VI 3336 (Рим / Roma) III век.
<i>Regio Bassianensis</i>	RIU 1552a (Тац / Tás) III век, на основу гентилног имена <i>Septimius</i> (Mócsy, <i>Zum Gentiliz der Neubürger unter Septimius Severus</i> , 403–415).

<i>Gorsium</i> * <i>Eraviscus</i> ?	RIU 1504 (Секешфехервар / Székesfehérvár)* Друга половина II или III век. <i>Terminus post quem</i> је владавина Марка Аурелија, због гентилног имена <i>Aurelius</i> .
<i>Mogetiana</i> , територија	RIU 343 (Дергиче /Dörgicse) II или III век.
<i>natione</i> <i>Pannonius</i>	CIL X 1775 (Мизенум / <i>Misenum</i>) III век: Mann, <i>Recruitment and Settlement</i> (n. 22), 121, Tab. 17. 4.

Dalmatia	
<i>Aequum</i>	CIL XI 23 (Равена / Ravenna) II или III век.
<i>civitas</i> <i>Narensiorum</i>	CIL III 12799 = 8489 (Главатицево / Glavatičevo) Крај II или почетак III века: Patsch, Bericht über eine Reise in Bosnien, <i>Archäologisch-epigraphische Mittheilungen aus Österreich</i> 16, 1893, 84.

Moesia Superior	
<i>Viminacium</i>	TitAq 523 (Будимпешта / Budapest) Средина II века.

Gallia Narbonensis	
<i>Arelate</i>	AE 2003, 1426 (Белчке / Bölscke) 23. мај 191. године.

Dacia	
<i>Porolissum</i>	TitAq 747 (Будимпешта / Budapest) II век.

Africa Proconsularis	
<i>Sufetula</i>	RIU 1342 (Терекбалинт / Törökbálint) Крај II или почетак III века, на основу претпоставке да је ветеран у легију <i>II Adiutrix</i> прекомандован из вексилације легије <i>III Augusta</i> , која је учествовала у маркоманским ратовима Марка Аурелија.
<i>Theveste</i>	TitAq 704 (Будимпешта / Budapest) Почетак III века.

Macedonia	
<i>Thessalonica</i>	TitAq 507 (Будимпешта / Budapest) Неколико година пре средине II века.
	TitAq 509 (Будимпешта / Budapest) Влада Антонина Пија или 157–170. година, ако је регрутован у време Бар-Кохбиног устанка.
<i>Pelagonia</i>	TitAq 500 (Будимпешта / Budapest) Средина II века, вероватно влада Антонина Пија.

Achaia	
<i>Corinthus</i>	ILGR 125 (Кенхреја / Kenchreia) II или III век.

Galatia	
<i>Ancyra</i>	TitAq 511 (Будимпешта / Budapest) II век.
	TitAq 771 (Будимпешта / Budapest) II век.
	RIU 1242 (Дунаујварош / Dunaújváros) Почетак III века: Królczyk, <i>Tituli veteranorum</i> , 97.
	RIU 889 (Сентандреја / Szentendre) Крај II или прва половина III века: Królczyk, <i>Tituli veteranorum</i> , 105.

Bithynia et Pontus	
<i>Amastris</i>	TitAq 668 (Будимпешта / Budapest) Око 150. године.

Syria	
<i>Hierapolis</i>	RIU 737 bis (Жељезовце / Želiezovce) Прва половина III века: Królczyk, <i>Tituli veteranorum</i> , 49.
<i>Emesa</i>	RIU 1031 (Вардомб / Várdomb) Крај II или III век: Królczyk, <i>Tituli veteranorum</i> , 47.

Italia	
<i>Capua / Campania</i>	TitAq 643 (Будимпешта / Budapest) Доба династије Севера.
<i>Luceria / Apulia</i>	TitAq 589 (Будимпешта / Budapest) Почетак III века.
<i>Natione Italus</i>	TitAq 586 (Будимпешта / Budapest) [2] Почетак или прва половина III века.

Трачка ономастика	
TitAq 678 (Будимпешта / Budapest) Трећа или четврта четвртина II века.	
TitAq 978 (Вац / Vác) II век.	
TitAq 545 (Будимпешта / Budapest) Крај II или почетак III века.	
TitAq 552 (Будимпешта / Budapest) Доба династије Севера.	
TitAq 111 (Будимпешта / Budapest) Влада Севера Александра (222–235), на основу почасног епитета <i>Severiana</i> у називу легије <i>II Adiutrix</i> .	
TitAq 362 (Будимпешта / Budapest) Влада Севера Александра (222–235), на основу почасног епитета <i>Severiana</i> у називу легије <i>II Adiutrix</i> .	
RIU 879, 3 (Сентандреја / Szentendre) Влада Филипа Арапина (244–249), на основу почасног епитета <i>Philippiana</i> у називу легије <i>II Adiutrix</i> .	

RIU 879, 4 (Сентандреја / Szentendre) Влада Филипа Арапина (244–249), на основу почасног епитета <i>Philippiana</i> у називу легије <i>II Adiutrix</i> .
TitAq 536 (Будимпешта / Budapest) Средина III века.

Илирска ономастика
TitAq 505 (Будимпешта / Budapest) [2] Четврта или пета деценија II века.
TitAq 678 (Будимпешта / Budapest) Трећа или четврта четвртина II века.
TitAq 596 (Будимпешта / Budapest) Друга половина II или прва половина III века.
TitAq 63 (Будимпешта / Budapest) Прва трећина III века.
ILJug 1044 (Сремска Митровица) 223. године.
TitAq 564 (Будимпешта / Budapest) Прва трећина III века.

СПИСАК СКРАЋЕНИЦА

AE = *L'année épigraphique*, Paris.

AArchH = *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae*, Budapest.

CBFIR = E. Schallmayer et al., *Corpus der griechischen und lateinischen Beneficiärer-Inschriften des Römischen Reiches. Der römische Weihebezirk von Osterburken I*, Stuttgart 1990.

CIL = *Corpus Inscriptionum Latinarum*.

IDRE = C. C. Petolescu, *Inscriptions de la Dacie romaine: Inscriptions externes concernant l'histoire de la Dacie (Ier–IIIe siècle)* I–II, Bucarest 1996–2000.

IG = *Inscriptiones Graecae*.

ILGR = M. Šašel Kos, *Inscriptiones Latinae in Graecia repertae. Additamenta ad CIL III*, Faenza 1979.

ILJug = A. Šašel, J. Šašel, *Inscriptiones Latinae quae in Jugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt*, Ljubljana 1986.

IMS = *Inscriptions de la Mésie Supérieure* I, II, III/2, IV, VI, Beograd 1976–1995.

LGNP = *Lexicon of Greek Personal Names*, <http://clas-igpn2.classics.ox.ac.uk>

OPEL = *Onomasticon provinciarum Europae Latinarum* I–IV, Budapest–Wien 1994–2002.

PIR = *Prosopographia Imperii Romani. Saec. I, II, III I–VIII*, Berlin 1933–2015.

RE = *Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*.

RIS = E. Weber, *Die römerzeitlichen Inschriften der Steiermark*, Graz 1969.

RIU = *Die römische Inschriften Ungarns* I–VI, Budapest–Amsterdam–Bonn, 1972–2001.

TitAq = *Tituli Aquincenses* I–III, Budapestini 2009–2011.

ZPE = *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik*, Bonn.

RECRUITMENT OF DANUBIAN LEGIONS:
II ADIUTRIX

Summary

Military garrisons of the Roman provinces on the middle and lower Danube consisted of legions and numerous auxiliary regiments. The continuous presence of soldiers originating from various parts of the empire on the border and in the interior accelerated considerably the acculturation and romanisation of the indigenous population. The legion II Adiutrix was established in 69 AD. In 86 AD it was transferred from Britannia to Pannonia, during Domitian's preparations for the Dacian campaign. Its sojourn in Aquincum lasted until late antiquity and it was briefly interrupted after Trajan's Dacian wars. Upon participating in the second campaign, II Adiutrix garrisoned Dacia. In 113 AD it was sent to the east as part of the forces which waged war on the Parthians. Its return to Aquincum is dated to 118 AD.

Epigraphic evidence from Italy, Panonnia and other provinces and regions of the Roman Empire provides basic data concerning the recruitment of the legion II Adiutrix. It reveals significant differences between the first decades of the unit's sojourn in Pannonia and the subsequent period. Recruits from the northern regions of Italy (Transpadana, Venetia et Histria, Liguria) predominate prior to Trajan's Parthian campaign (113–115 AD). Soldiers from the neighbouring provinces of Noricum and Dalmatia are also attested. The epitaph of one Norican legionary suggests the presence of indigenous recruits in the levies for II Adiutrix. Kalendinus, son of Celatus, bore a Norican name and belonged to the native population. Two soldiers from the provinces in northern Africa (Africa Proconsularis and Mauretania Caesariensis) probably came to Aquincum under extraordinary circumstances. The legion participated in Trajan's second campaign against Decebalus. The losses it suffered might have been compensated by an extraordinary levy which encompassed recruits from various provinces of the Roman empire. It appears that Pannonian recruits in II Adiutrix were few in number during the first decades of its sojourn in Aquincum. Epigraphic evidence records only one man, drafted in the Flavian colony of Sirmium.

The number of Pannonian recruits for II Adiutrix increased considerably during the second and third century AD. Epigraphic evidence suggests that the Pannonian provinces were the main areas of enlistment during that period. Men from other provinces are few in number and some of them were probably enlisted in extraordinary circumstances. The settlements near the legion's fortress of Aquincum (canabae and municipium since Hadrian, colony since Septimius Severus) were among the principal sources of fresh recruits. Legionaries were also conscripted in the territory of Aquincum. Two inscriptions from Pilisszántó in the northern part of the camp's *ager* suggest the enlistment of native population, namely the Eravisci. A considerable number of soldiers of II Adiutrix originated from settlements near the auxiliary *castella* on the Pannonian limes (Ulcisia Castra, Campona and Intercisa). One should note that some of the conscripts from Intercisa actually belonged to the Syrian community

which flourished there. Towns in the interior of the two Pannonian provinces, such as the Claudian colony of Savaria, the Flavian colony of Sirmium, or the Hadrianic colony of Mursa, also provided recruits for the legion II Adiutrix.

Epigraphic evidence from the second and third century AD pertaining to the legion II Adiutrix records men drafted in various parts of the Roman Empire. Among them we find soldiers from the western (Gallia Narbonensis), Balkan and Danubian provinces (Dalmatia, Moesia Superior, Dacia), and even Italy. One of the Dalmatian recruits belonged to the native population. He was conscripted on the territory of the *civitas Narensiorum* in the conventus of Narona. Epigraphic evidence from the second and third century AD records a number of legionaries drafted in extraordinary circumstances. Two men from Africa Proconsularis might have been transferred to II Adiutrix from III Augusta. Detachments of the latter legion participated in the Marcomannic wars of Marcus Aurelius. They were transferred to II Adiutrix to compensate the losses inflicted by the barbarians in those campaigns. The same is presumed in the case of soldiers from Macedonia, Syria and the provinces of Asia Minor (Galatia, Bithynia et Pontus). The legion II Adiutrix participated in various campaigns against the Parthians and internal struggles in the eastern provinces. The losses it suffered might have been compensated by local recruitment in the regions close to the battlefields.